

რაეაზ ხაჭაპურიძე.
რუსულან კაშია

ხალხური ვეტერინარია და საგვარეულო ტრადიციები

(ქვემო იმერეთის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)

ქართულ ხალხურ ვეტერინარიას უძველესი საფუძვლები აქვს. შინაურ ცხოველთა მკურნალობის ხალხური წესები აღწერილია ძველ სამკურნალო წიგნებსა და კარაბადინებში.

ნაშრომი ეყრდნობა იმ მონაცემებს, რომელიც ჩავიწერეთ ქვემო იმერეთის ეთნოისტორიული, ყოფითი კულტურის გაცნობის დროს.

ქვემო იმერეთი სამეურნეო-კულტურული თვალსაზრისით ძირითადად მიწათმოქმედების რეგიონია. მნიშვნელოვნად განვითარებული მიწათმოქმედების გვერდით მესაქონლეობა ხანგრძლივი ტრადიციებით არის წარმოდგენილი.

ხალხური სამედიცინო ტრადიციების მოძიება-გაანალიზებამ, კუთხის ეთნოგრაფიული მახასიათებლების გაცნობამ დაგვანახა, რომ ხალხური ვეტერინარია მრავალსაუკუნოვან გამოცდილებას ემყარება. გავეცანით რამდენიმე საგვარეულოს, რომლებიც მამა-პაპიდან გადმოცემული, დროით გამოცდილი სამკურნალო წესებით მკურნალობენ შინაურ ცხოველებს.

ხალხურ ვეტერინარიაში, დღემდე, წამლის დამზადებისა და მკურნალობის წესები მყარად უკავშირდება მაგიური, შელოცვებით მკურნალობის წესებს. ხშირ შემთხვევაში საქონლის მკურნალობა ლოცვების თანხლებით მიმდინარეობს.

საქართველოში საგვარეულო სამედიცინო ცოდნა ტრადიციულად დაცული იყო; გვარი ცდილობდა წამლის დამზადების წესები სხვა გვარში არ გასულიყო. დღესდღეობით, ხალხური სამედიცინო მონაცემების გაცნობა საფუძველს გვაძლევს ვთქვათ, რომ ოჯახები ასეთ სიფრთხილეს უკვე აღარ იჩენენ, მთხრობელთა უმრავლესობამ უანგაროდ გაგვიზიარა წინაპრებისაგან მიღებული საგვარეულო ვეტერინარული ცოდნა-გამოცდილება.

კუხალაშვილები წარმოშობით ხრნის რაიონის მალალმთიან სოფელ კინჩხიდან არიან. მათი მამა-პაპა მესაქონლეები ყოფილან. ამჟამად ბუჭუ კუხალაშვილი სოფელ მათხოჯში ცხოვრობს, ხოლო მისი ბიძაშვილი, აბესალომი - სოფელ გუბში. ოჯახებში რამდენიმე ათეული სული მსხვილფეხა საქონელი ჰყავთ და წინაპრების მსგავსად კარგად იციან საქონლის მოვლისა და მკურნალობის წესები. კუხალაშვილებმა ხალხური ვეტერინარიის არაერთი საინტერესო რეცეპტი გაგვაცნეს:

წყლისეს (ცურის ანთება—მასტიტი) სამკურნალოდ სხვადასხვა საშუალებებს იყენებენ: 1) ძმრით მოზელები აყალო მიწა, 2) ჭლაკის ნახარში, თუ ავადმყოფობა „მოძალეებულია“, მაშინ ცურს უზელენ უმარილო ღორის ქონით ანდა გადადუღებული ზეთით, 3) მყავე მაწვნით დაზელა.

წყლისეს მკურნალობა სპეციალური შელოცვის თანხლებით ტარდება: „კუკურო, კუკურაკო, ცხენის ჭანკო-ჭანჭალაკო, რომ შემოგასხა შავი მაზრა, აგჭერი, დაგჭერი, არელით, მარელით. ანი იყო, ბანი იყო, ორ წყალშუა ნავი იყო, ნავის ზევით საყდარ იყო, საყდრის ზევით ქალი იჭდა. ქალო, მომეცი კალამი, კალამი და კალმის ძირი, წავალ ზეცას, ვკითხავ დედას, ჩაეკრავ და ამოვაგცებ ქალწყლისეის ძირსა“.

შელოცვის დროს ბუჭუ კუხალაშვილის მეუღლე - ვერა ბარაბაძე ცხელი როდინის ქვითა და გადადუღებული ზეთით უზელს ცურს, თან უსვამს ბზის ხისაგან გამოთლილ „სავარცხელს“.

გვარმა იცის სირსველის მკურნალობა. კანის დაავადება უჩნდება როგორც ადამიანს, ასევე ცხოველს. სირსველის ხალხური რეცეპტი შედგება ერთმანეთში არეული კვაწარახის, შაბიამნისა და ღორის ქონისაგან. კარგად უნდა მოიფხიკოს დაავადებული ადგილი, ისე, რომ სისხლი გამოდინდეს და ეს ნაერთი წაესვას.

პეპელი ანუ ფასიოლოზი — ეს არის დვიძლში ტიების (დვიძლის ორპირა) არსებობა. პეპლით დაავადების დროს გვარში მკურნალობენ შქერის ფოთლების (ნედლი ან გამხმარი) ნახარშით.

საქონლის მწვავე ინფექციურ დაავადებას — ემფოზომატურ კარბუნკულს ქვემო იმერეთში ჭიჭყინას ეძახიან. დაავადების მსუბუქი ფორმის დროს დასერავენ ადგილს, სადაც სითხეა ჩამდგარი და მარილს აყრიან. თუ ავადმყოფობა გართულებულია, მას ხალხური ვეტერინარია ვეღარ შველის.

ხარის კისრის ტკივილის დროს (როცა უღელი წვიმიან ამინდში კისერზე კანს გადააცლის) ეფექტურია საპნიანი წყლით მობანა, ქაფი ზედ უნდა დატოვო. საბონი, რომლის შემადგენლობაში კაუსტიკური სოდა შედის, როგორც ჩანს, მალამოს როლს ასრულებს.

წვრილ გამონაყარს, რომელიც ცხოველს ზოგჯერ პირის ღრუში უჩნდება, ქვემო იმერეთში ხან ტილს, ხან საკრეჭელას უწოდებენ. მისი ხალხური მეთოდით ამოწვა საკმაოდ რთული პროცესია და მისი შესრულება მხოლოდ გამოცდილ მესაქონლეს შეუძლია.

ყველაზე ხშირად მაინც შინაურ ცხოველებში კუჭ-ნაწლავთა დაავადებები გვხვდება: ხბოს „მუცლის სისუსტის“ დროს ასმევენ მუხის კანის ან თხმელის ნახშირს, კუჭ-აშლილობის დროს — მრავალძარღვას და ჭინჭრის ნახარშს.

ოჯახში იციან, რომელი ბალახი წყენს საქონელს და არიდებენ მას. სოკოთი მოწამელის დროს ჯერ არაყს ასმევენ, მერე ჭინჭრის ნაყენს. მაწყინარია ერთგვარი ხის ფოთოლი, რომელსაც ფუთრას უწოდებენ, ასევე სველი სურო. საქონელს წყენს ნედლი ბალახი ძირმწარა (გამხმარი სახით არაა საშიში), მისგან მსხვილფეხა საქონელს ემართება შებერილობა (ტილპანია).

ცხენი ხშირად ავადდება ტიით. მას კუხალაშვილები ტირიფის ტოტების ნახშირით მკურნალობენ.

საქონელს ზოგჯერ ემართება „დახუთვა“, „დავარდება და მოსტაცებს წელს“. ამ დაავადებას ფონცხოს უწოდებენ და მის სამკურნალოდ მხოლოდ შელოცვას მოუხმობენ:

ფონცხო ფონცხოისა, ფონცხო ბარკალისა

ხატო წმინდა, შენ უშველე ხატო ქაშუეთისა!“

ლოცვის დროს გავაზე უსვამენ ბზის „სავარცხელს“.

შელოცვას მიმართავენ ასევე ქვეწარმავლის ნაკბენის დროს:

„სეთე, სამთე, ყამთე, თოფაფარი რეკე

მათიანი რძალი მყავდა, იქოური დედამთილი

ოქროს თაბახი წერია, სამი კურტანი წყალია

თუ მევიდეს, უამბე, თვარა და ნუ ამბობ,

ნაკბენი მორჩა და მკბენი მოკეტა“.

ამ დროს საქონელი ან ღორი გამდინარე წყალში უნდა გაატარო.

საინტერესოდ მივიჩნით შელოცვის მხოლოდ ხსოვნაში შემორჩენილი ძველი რიტუალი, რომელსაც შაბათ დღეს გვარის დიდი ბებია ასრულებდა — ნათვალევის მაგიური წამალი მზადდებოდა „მეხის ტყვიის, ტურის გულისა“ და რაღაც ბალახებისაგან.

შევხვდით ხალხური ვეტერინარიის მცოდნე კუდავების ოჯახს. მათი ბაბუა მარტვილის რაიონის სოფელ ნაგვაზაოდან ჩამოსახლებულა სოფელ კუხში. შეილიშვილს — გოჩა კუდავას პროფესიული განათლება აქვს მიღებული, იგი სოფლის ვეტერინარია და მკურნალობის დროს ხშირად იყენებს წინაპრებისაგან ნასწავლ სამკურნალწამლო საშუალებებს.

კუჭის გადაკეტვის, შებერილობის დროს კუდავების ოჯახში შემდეგი წამლებით მკურნალობენ: 1) ერთი ჭიქა კვანარაბი იხსნება ნახევარ ლიტრ წყალში, 2) ასმევენ მუხის კანისა და პურის მარცვლის ნახშირს. ნანემსარის დაჩირქებისას ანთების ჩასაქრობად ადებენ მაწონში ათქვეფილ ცარცს.

ბებლით (ფასიოლოზი) დაავადებულ საქონელსა და ცხენს ასმევენ ევკალიპტის ნახშირს.

სადეჭელას ანუ პირში გამონაყარს მაკრატლით ჭრიან, შემდეგ მოსაშუშებლად თაფლს უსვამენ ან მარილწყალს ავლებენ.

ჭრილობების მოსაშუშებლად გამოიყენება ღორის ქონში მოზედილი მათიტელას ფოთლები.

კუჭ-ნაწლავთა დაავადებებისას ხმარობენ ბიის ფოთლებს, მუხისა და ბროწეულის კანის ნახარშს. გამოიყენება ასევე არაყი და ნიორი.

როცა საქონელს ჭლიბილია ანუ მკბენარი აწუხებს, ავლებენ თამბაქოს ფოთლების ნახარშს.

წყლისეთი დაავადებულ საქონელს გადადუღებული ზეთით მკურნალობენ. ამასთან აუცილებელია შელოცვა:

„წყლისესა, წყლისესა, საბარცხალია ბზისასა,
დაუტკბე და დაუამე, ძუძუებია ხეთისასა,
ანი იყო, ბანი იყო, საყდარს უქან ქალი იყო,
ადი ქალო, მომიტანე კალამი და კალმის ძირი,
ავალ ზეცას, ვკითხავ დედას, მომცემს დანა-ჩანგალს,
დავკრავ, გავაპარებ წყლისას!“

ეთნოგრაფიული მასალის მოძიებისას შევხვდით საინტერესო მოსაუბრეს, სოფელ მალაქში მცხოვრებ, ხალხური მედიცინის მცოდნე მარინე ცაბაძე-შალამბერიძეს (გამოთხოვილია ზესტაფონიდან). მან მეუღლის ოჯახში მოიტანა თავისი გვარიდან მიღებული როგორც სამედიცინო, ისე ვეტერინალური ცოდნა-გამოცდილება (ხალხური მედიცინის შესახებ მისი მონათხრობი გადმოვეცით წერილში „საოჯახო-საგვარეულო სამედიცინო ტრადიციები“).

შალამბერიძეების ოჯახში ჩაეწერეთ შემდეგი ვეტერინარული სამკურნალწამლო საშუალებები:

თხიპით დაავადებულ წიწილებს დილით უზმოზე უნდა დააღვიწონო ნიერის, პილპილისა და ქონდრის ნაყენი.

გაციებულ საქონელს ასმევენ დაფნის ნახარშს.

წყლისეს დროს გამოიყენება თაფლის სანთლისა და უმარილო ღორის ქონის მალამო.

დასუნულს მკურნალობენ დამწვარი ზეთის, შაბიამნისა და გოგირდისაგან მიღებული მალამოთი.

როცა საქონელს ჯლიბალია (მკბენარი) ჰყავს — 2 ჭიქა რძესა და 1 ჭიქა ნავთს ხსნიან ნელ-თბილ წყალში და ამ ნაერთს უსვამენ გოჭებს. თუ ჭიები ჰყავს, ასმევენ ომბალოსა და ნივრის ნახარშს.

საქონელი როცა გატყავდება, უნდა წაუსვა ერთმანეთში არეული ერთი პეშვი ნაცარი, ერთი პეშვი შაბიამანი, გოგირდი, ცოტა ტაოტი და მერე თბილი წყლით ჩამოვბანოთ. „ექიმბაში“ მკურნალობის დროს ინტენსიურად იყენებს მაგიურ მეთოდებს. წყლისესა და ნათვალევის შელოცვის ტექსტები მხოლოდ ნიუანსობრივად განსხვავდება ცნობილი ტექსტებისაგან, ამიტომ ისინი აქ არ მოვიყვანეთ.

ტრადიციულად სოფლებში შემლოცველად მიჩნეული იყო რომელიმე პირი, რომელსაც მიმართავდნენ საქონლის ავადმყოფობის შემთხვევაში. უფრო ეფექტურად ითვლებოდა მამაკაცისაგან შენალოცი. ასეთი პირი გასამრჯელოს სურსათის სახით იღებდა.

სოფლებში დღესდღეობით ამ მოვლენას, ცხადია, მასიური ხასიათი აღარ აქვს, თუმცა ზოგან ისევ შევხვდებით ისეთ შემლოცველს, რომელთა „შენალოცი ჭრის“ და ხშირად მათ მიმართავენ დაავადებული საქონლის პატრონები. სოფელ კუხში გაგვაცნეს მერი ბენიძე-კაკაბაძე, რომელსაც „კარგი თვალი აქვს, ლოცვა უჭრის“ და ერთი უბანი, ახლომახლო მეზობლები დაავადებული საქონლის შემთხვევაში დახმარებას თხოვენ. რაც შეეხება გასამრჯელოს, იმერეთში საგანაჩენოს უწოდებენ და ამ მოვლენას უკვე სიმბოლური ხასიათი აქვს. „შენალოცმა რომ უკეთ გაჭრას“, ურთიერთობის ფორმამ მიიღო რიტუალური სახე: შემლოცველი სიმბოლურად იღებს 5 თეთრს ან ერთ კანფეტს და ა. შ. ქალბატონმა მერიმ საუბარში გვითხრა, რომ იგი უფრო ხშირად ნათვალევის, უქმურის, წყლისეს შელოცვებს იყენებს.

ჩვენ გამოვყავით მაკე საქონლის შელოცვა:

„ინძრა, გაინძრა, ხე ინძრა, ჭვა ინძრა,
დედამიწა ინძრა და დამაგრდა, ღმერთო,
შენ დაუმაგრე ჩემ ძროხას მისი ხბო
მის მუცელში, მის დრომდე!“

ასევე ქვეწარმავლის ნაკბენზე შენალოცი:

“ანთილი, მანთილი, სანთილი, ყანთილი,
იხოცურად, თუბახტურად, დავდგათ ოქროს
სკამი, დავაჯინოთ ოქროს გველი,
მოციქულს დავალევენოთ სამი ჭიქა წყალი!“

ლოცვის დროს შემლოცველი თან ნაკბენზე უსვამს სამყურა ბალახსა და თხილის ფოთოლს.

ამრიგად, წინაპრებისაგან ნასწავლ შინაურ ცხოველთა მოვლა-პატრონობისა და მკურნალობის წესებს საქართველოში უფროთხილდებიან და. მიუხედავად იმისა, რომ დღესდღეობით მოსახლეობა ძირითადად პროფესიონალ ვეტერინარს მიმართავს დახმარებისათვის, საქონლის მკურნალობის ტრადიციულ ხალხურ წესებსა და მაგიურ მეთოდებს მნიშვნელობა არ დაუკარგავს.

ლიტერატურა

- რ. კაშია, 1996 - რ. კაშია, შინაურ ცხოველთა მკურნალობა (მათხოვის მასალების მიხედვით): ქართველური მემკვიდრეობა, I, ქუთაისი, 1996.
- ნ. მინდაძე, 1981 - ნ. მინდაძე, ქართული ხალხური მედიცინა, თბ., 1981.
- ზ. შენგელია, 1970 - ზ. შენგელია, საქართველოში გავრცელებული ვეტერინალური სამკურნალო მცენარეები, თბ., 1970.
- თ. ცაგარეიშვილი, 1987 - თ. ცაგარეიშვილი, მესაქონლეობის ისტორიისათვის საქართველოში, თბ., 1987.
- რ. ხაჭაპურიძე, 2006 - რ. ხაჭაპურიძე, მაგიურ-რელიგიური მკურნალობის ისტორიიდან, ქუთაისი, 2006.

RUSUDAN KASHIA, RAMAZ KHACHAPURIDZE**MEDICAL TRADITIONS OF EXTENDED FAMILIES**

- (According to Imereti ethnographic materials)

Folk medicine is one of the subjects of ethnography. Its study has particular importance for the exploration of national traditions and everyday culture.

Effective folk remedies in most cases were passed from one generation to the other within a family that promoted the establishment of the traditional family medical cultures.

The knowledge of preparation of a particular remedies were kept in secret within the family, however, such "bans" on mystifying the preparation of medicines have practically disappeared.

The collection of the ethnographic materials in Lower Imereti showed us that the popular memory and the families interested in maintaining these particular traditions brought their ancestors' medical experience to these days. Apart from the medication the folk medicine still keeps in practice magic-religious rites, heaving with incantation and prayers. Much is still to be done in the direction of the comprehensive ethnographic study of the medical traditions of extended families, which will undoubtedly rediscover unknown medical means.